

ЯКІВ ДМИТРОВИЧ ГРАХОВ – ДІЯЧ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ В КАТЕРИНОСЛАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ

Розглянуто життєвий шлях, освітянську, наукову та музеєзнавчу діяльність директора Катеринославської гімназії та училищ краю Якова Дмитровича Грахова в середині ХІХ ст.

Ключові слова: персоналіїна історія, біоісторія, діяч культури та освіти, музеєзнавство, музейне зібрання.

Рассмотрены жизненный путь, образовательная, научная и музееведческая деятельность директора Екатеринославской гимназии и училищ края Якова Дмитриевича Грахова в середине ХІХ в.

Ключевые слова: персоналистическая история, биоистория, деятель культуры и просвещения, музейное собрание.

The article covers life, scientific and museum activities of Yakiv Dmitrovych Grakhov, a director of Katerinoslav schools in the middle of the 19th century.

Keywords: person's history, biological history, cultural and educational figure, museum science, museum collection.

ХІХ сторіччя – це період в історії нашого краю, коли формується склад населення даного регіону, виокремлюються особи, з'являються Імена (саме з великої літери), історія краю залюднюється. Можливе заперечення, що вже у ХУІІІ ст., а то й раніше, розпочався цей процес. Так, але якщо окреслювати хронологічні межі персоналіїної історії краю ХУІІІ ст. у порівнянні з ХІХ ст., то саме його слід віднести до витоків, зародження, початку цих процесів. Люди ХІХ ст. вже перетворились на місцевих мешканців, так би мовити зріднились з краєм, почали почувати себе “катеринославцями”. Адже більшість тих, кого ми називаємо діячами краю ХУІІІ ст., ще не народилися тут, а прибули з інших міст Росії, інших країн, і тільки-но вкорінювались у місцеві землі, суспільство, що формувалось. Ми мало замислюємося над цими процесами, проте саме наш край найчастіше називають “кузнею кадрів”. А хто й коли простежив, як саме відбувались ці персоналіїні перетворення, що сприяло формуванню особистісної історії краю, де “сховані” витoki, з яких почалося зростання, формування багатьох видатних осіб – діячів місцевої історії, що зробили вагомий внесок у національні та світові процеси в різних галузях і сферах людської діяльності. Не беруся докопатися до самих коренів, але, у зв'язку з реконструкцією біографії одного з діячів краю – Я. Грахова, хочу зробити спробу аналізу праць попередників, поглибитись у стан дослідження даного питання.

Перш за все зазначимо, що спеціальних праць, присвячених названим проблемам, знайти не вдалося, але біоісторія регіону завжди цікавила дослідників – науковців, краєзнавців, журналістів, письменників. У розвідках, присвячених різним сторінкам історії нашого краю, персоналії посідали

належне місце. Діяльність, життєвий шлях, внесок у місцеві справи окремих відомих діячів краю, учасників різноманітних подій минулого нашого регіону знайшли відображення як в працях колишніх дослідників, літераторів – Д.І. Яворницького, А.С. Синявського, І.Ф. Вертоградова, О.М. Шатрова (Штейна), так і сучасних науковців, музейників, краєзнавців – С.В. Абросимової, О.В. Аліванцевої, Г.П. Бароненка, С.Й. Бобилевої, Н.М. Буланової, Н.Є. Василенко, В.В. Грибовського, І.М. Єлінова, О.І. Журби, В.В. Заруби, В.В. Іваненка, І.Ф. Ковальової, В.І. Лазебник, Т.Ф. Литвинової, Л.М. Маркової, В.В. Платонова, В.С. Савчука, В.М. Сацути, С.І. Світленка, Н.О. Циганок, М.П. Чабана, Г.К. Швидько та багатьох інших. Важко назвати всіх авторів-біографістів, які зробили свій внесок у біоісторію краю, але мало хто з них, вивчаючи певну особистість або коло персоналій, брав на себе завдання на конкретному прикладі простежити формування персоналії історії краю. Хоч, на нашу думку, це перспективний напрямок краєзнавства і в цілому історичних досліджень.

Говорячи про реконструкцію подій в краї, пошуку інформації про особистостей XIX ст. і більш раннього періоду, взагалі перед дослідниками постає важка задача щодо пошуку відповідних джерел. Це стосується й обраного нами персонажу місцевої історії – Я.Д. Грахова. На жаль, певні пошуки, здійснені в дніпропетровських, одеських, петербурзьких архівах, не дали результатів [1; 2]. Послужного списку Я. Грахова не знайдено, окремі його листи, звіти, публікації, висвітлюють лише деякі сфери його діяльності. Найбільше інформації про нього міститься в праці Ф. Локтя, присвяченій 100-річчю Катеринославської гімназії [13].

Роки життя Якова Дмитровича Грахова невідомі (він народився, приблизно, на початку 1800-х рр., помер у другій пол. 1860 рр.). За різними джерелами, можна припустити, що він був вихідцем з Чорногорії, де у північно-західному краї існувала місцевість Грахове поле, Граховська область з Граховцем, де мешкали граховляни і рудняни [22, с. 577-578]. Діяч освіти, науки, культури Півдня Росії середини XIX ст. він був одним із засновників, організаторів і завідуючим (1849-1862) Громадського музею Катеринославської губернії. Цей музей сучасники називали також “Фабрівським”, тому що саме губернатор Катеринославської губернії А.Я. Фабр підтримав ініціативу освітян, зокрема Я. Грахова, щодо створення музею у Катеринославі, і передав до його зібрання деякі єгипетські старожитності, а також сприяв вивченню, збереженню й збиранню кам'яних статуй [3, с. 165-167, 191-196].

Відомо, що Я.Д. Грахов по “Табели о рангах” був колезьким радником. Протягом 1846-1862 рр. він обіймав посаду директора Катеринославської класичної чоловічої гімназії та одночасно виконував обов'язки директора усіх початкових училищ Катеринославської губернії [13, с. 102].

Я. Грахов чимало зробив для розвитку освіти в нашому краї, зокрема у становленні й розвитку єдиної (до 1865 р.) в губернії гімназії [11, с. 9-10; 17, с. 51-52]. Під час його директорства у 1850 р. була створена будівельна комісія для спорудження нового приміщення на Соборній площі Катеринослава

(це була чергова спроба знайти кошти і побудувати, нарешті, будинок для гімназії). Я. Грахов особисто був активним діячем комісії, вносив пропозиції щодо змін у розроблений 1843 р. проект будинку (архітектор Сергій Грязнов) брав участь у пошуку коштів і безпосередньому будівництві гімназії. Цікавий факт, що саме в період будівництва приміщення гімназії головним архітектором губернії, висловлюючись сучасною мовою, був Андрій Михайлович Достоевський, брат видатного російського письменника Федора Достоевського [21]. Андрій Михайлович протягом 1858-1860 рр. здійснював нагляд за спорудженням приміщення, проводив ревізії розпочатого будівництва. До його думки прислуховувався й директор гімназії Я.Д. Грахов, якому не байдуже було й місце, обране для спорудження гімназії, й загальний вигляд, і внутрішня будова гімназичного приміщення, і якість будівельних робіт. Саме завдяки клопотанню Я.Д. Грахова до попечителя Одеського навчального округу – відомого хірурга, професора М.І. Пирогова (який неодноразово бував у Катеринославі під час Кримської війни й пізніше) [21], і його активному втручання у цю справу були знайдені кошти і розпочалися будівельні роботи по спорудженню гімназичного будинку у 1858 р. Нова споруда була завершена у травні 1861 р. Будинок цей зберігся у Дніпропетровську до нині, переживши багато перебудов і змін, він належить Дніпропетровській медичній академії, є пам'яткою історії та архітектури і, як зазначав у своїй публікації краєзнавець, професор А.К. Фоменко, потребує ремонту-реставрації [21]. Ще у 1920-х рр. у колишній гімназії були розміщені різні служби медичного інституту (тепер – академії). Докладний нарис про гімназію, перипетії будівництва гімназичного корпусу на Соборній площі вміщено в книзі В. Старостіна “Столиця степового краю” [19, с. 96-103]. Зазначимо лише, що Яків Грахов чимало пережив неприємностей через непорядність будівельних підрядників, які не дотримувались вимог щодо якості робіт, вносили зміни у проектні вимоги, здешевлюючи будівництво.

Про Я.Д. Грахова як педагога дуже часто згадували у 1880-х рр. його колишні учні, зокрема, про те, що не пропускав випадку застосовувати головний на той час педагогічний виправний засіб – лозину, вважаючи її найефективнішим засобом впливу на успішність і дисциплінованість учнів, про що повідомляв колишній викладач гімназії Григорій Донцов [10, с. 31]. Очевидно, це можна пояснити зниженням в цей час успішності учнів (у 1860 р. – до 51,3%), неакуратним відвідуванням учнями занять, на що неодноразово педагогічна рада звертала увагу батьків. Зауважимо, що в період 1849-1864 рр. у середньому щорічно в гімназії навчалось до 250 учнів і не всім їм вдавалось закінчити повний курс навчання [12, с. 11-13]. Посада директора училищ Катеринославської губернії вимагала від Грахова досить часто бути у відрядженнях у різних населених пунктах, де існували початкові училища (5 повітових та 5 приходських у Олександрівську, Бахмуті, Новомосковську, Павлограді, Нікополі, Петриківці й ін. [16, с. 268-269]. Треба було не лише контролювати місцевих освітян, а й перейматися проблемами розвитку освіти на місцях.

Я. Грахов займався літературною працею і був членом різних наукових товариств. У 1832, 1835 і 1836 роках він вміщував перекладні статті з хімії та мінералогії в «Горном журнале». У 1843 р. переклав з німецької і надрукував «Ручную книгу для хозяйственного обращения с лесами», за що отримав половину премії від Міністерства державного майна. У 1845-1855 рр. він вміщував наукові статті в журналах Міністерства державного майна та Міністерства народної освіти, в газеті «Екатеринославские губернские ведомости». Тільки про діяльність музею й комплектування його колекцій ним було надруковано 4 статті [4; 5; 6; 7]. У 1853 році Я. Грахов склав «Статистико-географический очерк Екатеринославской губернии» і подав його до Імператорського Російського географічного товариства.

З ініціативи Я. Грахова при пансіоні гімназії у 1849 р. було створено обсерваторію для метеорологічних спостережень. Директор гімназії особисто направляв інформацію про кліматичні зміни в Катеринославі за 1849-1855 рр. до Географічного товариства [13, с. 99].

Саме Я. Грахов став першим історіографом гімназії і в цілому освітянської галузі в краї. У 1855 році він склав першу частину, тобто з 1793 по 1836 рр., «Историческо-статистического обзора Екатеринославской гимназии и училищ». Другу частину історичного огляду (з 1836 по 1855 рр.) написав його колега – старший викладач гімназії С.І. Веребрюсов [8], який теж був дописувачем різних часописів, активно співпрацював у «Екатеринославских губернских ведомостях» [13, с. 99], а в 1869-1884 рр. працював директором Феодосійського та Керченського краєзнавчих музеїв. Цікаво, що це не єдина праця, написана у співавторстві Я.Д. Граховим і С.І. Веребрюсовим. Як зазначає кримський дослідник професор А.А. Непомнящий, у другій половині 1840-х рр. ними був складений своєрідний путівник для мандрівників по Криму „Міста і найвизначніші місця Криму”. Але, на жаль, путівник так і не був надрукований «Известиями» Російського географічного товариства, залишившись у рукописі в архівах [15, с. 24].

Активність директора гімназії була помічена громадськістю і науковими колами. У 1847 році Я. Грахов був обраний кореспондентом Департаменту мануфактур та внутрішньої торгівлі, а в грудні 1854 року він став дійсним членом Імператорського Російського географічного товариства.

Одним із обов'язків директора класичної гімназії було цензурування єдиного на той час в губернії часопису – «Екатеринославские губернские ведомости» [13, с. 134]. І, як вже зазначалося на початку статті, Я. Грахов виступив ініціатором створення та став першим завідувачем Громадського музею, першого в Катеринославській губернії, до якого передав цінні колекції російських та іноземних монет, мінералів – зразків гірничих порід, рідкісних палеонтологічних знахідок, книг. Саме завдяки діяльності Якова Грахова протягом 1849-1862 рр. музей відбувся як такий: були зібрані різноманітні колекції [17], кошти на організацію й утримання музею (273 руб.), в приміщенні Потьомкінського палацу створена експозиція – зроблені вітрини, в яких розміщені музейні предмети, серед яких було чимало цінних пам'яток.

Зібрання цього музею дивувало навіть знаних археологів, зокрема військового дослідника південного краю, мандрівника А.В. Терещенка, який відвідав музей під час обстеження ним Катеринославської губернії у 1852 р. [20, с. 9-10].

Коли у 1855 р., під час Кримської війни, в Потьомкінському палаці було влаштовано шпиталь для поранених, яких доставляли із Севастополя, Я.Грахов організував перевезення музею до приміщення гімназії – ще старого будинку в центрі Катеринослава. До речі, в гімназії існували, крім Громадського музею, також археологічний, мінералогічний, природний, нумізматичний кабінети, була цінна колекція різних наочних приладь і багата бібліотека [19, с. 102]. У всі ці кабінети робив внески Яків Грахов, жертвуючи зразки мінералів, монети, книги, рідкосні природні та археологічні знахідки. Зокрема, викладач гімназії Ф. Локоть зазначав, що Я. Граховим було передано для потреб гімназії книг та монет на суму 250 руб. [13, с. 176].

У 1858 р. Я. Грахов звертався до начальника губернії з проханням сприяти діяльності та розвитку музею, виділити хоча б невеликі кошти на його утримання, але Громадський музей залишився до 1906 р. на утриманні гімназії [1, с. 9]. І тільки після побудови приміщення для Обласного музею ім. О.М. Поля колекція першого музею Катеринославської губернії увійшла складовою частиною до загального музейного зібрання, до якого належали понад 20 колекцій місцевих приватних зібрань історичних та культурних пам'яток краю, рідкісних експонатів, старожитностей місцевої та світової культури [2; 14].

Таким чином, незважаючи на обмаль інформації, суперечність самої постаті Я.Д. Грахова, він залишив вагомий слід в історії культури та освіти краю. Пошук джерел щодо реконструкції його біографії буде продовжено, що дасть можливість зробити певні узагальнення відносно відтворення цілісної персональної історії краю ХІХ ст.

Бібліографічні посилання:

1. Бекетова В.М. До історії Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І.Яворницького в особах (життєва доля і музейна діяльність керівників закладу) / В.М. Бекетова // Грані. – 2005. – № 5(43). – Вересень-жовтень. – С. 91-96.
2. Бекетова В.М. Перший музей у Катеринославі. (До 150-річчя заснування) / В.М. Бекетова // Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник. Вип.1: Матеріали першої міжрегіональної історико-краєзнавчої конф. – Дніпропетровськ, 1998. – С. 272-277.
3. Бобкова О.М. А.Я. Фабр: Портрет адміністратора на фоні епохи / Под ред. и вступ. ст. А.А. Непомнящего. – Симф., 2007. – 312 с.
4. [Грахов Я.Д.] Об устройстве общественного музея в городе Екатеринославе // ЕГВ. – 1849. – 19 марта.
5. [Грахов Я.Д.] Описание Екатеринославского общественного музея // ЕГВ. – 1852. – 21 июня.
6. [Грахов Я.Д.] Описание Екатеринославского общественного музея // ЕГВ. – 1852. – 28 июня.
7. [Грахов Я.Д.] О найденных древностях // ЕГВ: При. – 1852. – 7 июня.
8. Грахов Я.Д., Вереврюсов С.І. Краткий историко-статистический обзор Екатеринославской гимназии и подчиненных ей учебных заведений. – Одесса, 1856. – 307 с.

9. Григор'єва Т.Ф. З історії створення музеїв на Півдні України (перша пол. XIX ст.) / Т.Ф. Григор'єва // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. – К., 2000. Вип. 11. – С. 77-88.
10. Историческая записка о Екатеринославской гимназии с 1793-1882. / Сост. Г.В.Донцов. – Екатеринослав, 1882.
11. Історія Дніпропетровського національного університету / Голова редкол. проф. М.В.Поляков. – Д.: Вид-во ДНУ, 2003. – 232 с.
12. Історія Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара / Голова редкол. проф. М.В.Поляков. – 4-е вид., переробл. і доповн. - Д.: Вид-во ДНУ, 2008. – 308 с.
13. Локоть Ф. Столетие Екатеринославской классической гимназии 1805-1905 гг.: Краткий исторический очерк / Ф.Локоть. – Екатеринослав: Типография Губернского Земства, 1908. – 394 с.
14. Музеї Дніпропетровської області: Довідник-путівник / Автори: Капустіна Н.І., Бекетова В.М. – Д., 2006.
15. Непомнящий А.А. Кримські сторінки біографії С.І. Веребрюсова: за новими документами архівів Москви та Санкт-Петербургу / А.А. Непомнящий // Історія і культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі сторінки: Науковий щорічник. Випуск 1. – Д.: НГУ, 2004. – С.23-28.
16. Новороссийский календарь на 1843-й год, издаваемый от Ришельевского лицея. Одесса: Городская типография, 1842. – 354 с.
17. Общественный музей в Екатеринославе // Журнал Министерства народного образования. 1849. - Июль. – С.10-14.
18. Сергеева Л.М. З історії розвитку культури в Катеринославі першої половини XIX століття / Л.М. Сергеева // Наш край: Збірник праць з археології, історії та музеєзнавства. Вип. 1. – Д.: Промінь, 1971. – С.48-62.
19. Старостін В.С. Столиця степового краю. Дніпропетровськ: Нариси з історії міста / В.С. Старостін. – Д.: ВАТ “Дніпрокнига”, 2004.
20. Терещенко А.В. Очерки Новороссийского края / А.В. Терещенко. – СПб.: В Типографии Императорской Академии Наук, 1954.
21. Фоменко А.К. Класична гімназія – факультет медичної академії / А.К. Фоменко // Дніпропетровськ: Минуле і сучасне. –Д.: Дніпрокнига, 2001. – С.111-114.
22. Энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауза и И.А.Ефрона. – СПб, 1893. – Т. IXа.

Надійшла до редколегії 02.04.2010 р.